

© Inka Schwand

UWE RADA gimė 1963 m. Goepingene. Nuo 1983 m. gyvena Berlyne. Studijavo istoriją ir vokiečių filologiją, dirbo sunkvežimio, keltuvo vairuotoju. Nuo 1994 m. – dienraščio „die tageszeitung“ (taz) redaktorius, kuruojantis miesto plėtros tematiką. Be to, labai domisi Vidurio ir Rytų Europos kultūros istorija. Naujausias jo veikalas šia tematika – 2010 m. „Siedler“ leidyklos išleista knyga apie Nemuną „Die Memel. Kulturgeschichte eines europäischen Stromes“, išversta į baltarusių ir lenkų kalbas. 2013 m. pasirodys knyga apie Elbę „Die Elbe. Europas Geschichte im Fluss“.

Su praeitimi į ateitį. Klaipėda ir Kuršių nerija

UWE RADA

Tai turėjo būti meilė iš pirmo žvilgsnio. Buvo 1929-ieji, kai Thomas Mannas vasaros atostogas praleido Raušiuose (vok. *Rauschen*), „gana trivialiame Baltijos jūros kurorte, kokių yra daug“, kaip nusivylęs pažymėjo. Tad pažįstami pasiūlė važiuoti į Kuršių neriją.

96 km ilgio ir neretai vos kelių šimtų metrų pločio smėlio juosta tarp Baltijos jūros ir Kuršių marių turėjo iškart pakerėti poetą. „Ten esama įstabiai pietietišku bruožu. [...] Balta pakrantė dailiai išsiritusi, galėtum pamanyti esąs Šiaurės Afrikoje...“

Poeto susitikimas su nerijos kraštovaizdžiu turėjo pasekmių. Mannų šeima, neilgai svarsčiusi, nusprendė ant kalvos prie Nidos statydintis vasarnamį. Tačiau ir Vokietiją pasiekė Kuršių nerijos „gaivalo įspūdis, kokį šiaip sužadina tik aukštikalnės arba dykuma“. Savo poetiniais nerijos aprašymais, 1931 m. gruodžio 1 d. perskaitytais Miuncheno *Rotary* klube, Thomas Mannas sukūrė tokį pagavų vokišką dvasinį kraštovaizdį, tarsi nė ženklo nebūtų tos XX a. katastrofos, tuo metu jau besibeldusios į duris. Kas čia poezija, o kas – tiesa?

Jau anksti keltu persikėlėme iš Klaipėdos į Smiltynę. Klaipėda – vienintelis Lietuvos uostamiestis, o Smiltynė – pirmoji gyvenvietė Neringoje, vos už poros minučių laivu. Tačiau kontrastas – didžiulis. Vienoje siauro Nemuno duburio pusėje – kranai, tanklaiviai, uosto triukšmas, o kitoje – kelionė laike į kraštovaizdžio praeitį, beveik nepaliekančią vietos naujai dabarčiai.

Tad autobusu važiuojame pietų kryptimi, senuoju Memelio – taip kadaise vadinosi Klaipėda – pašto keliu į Karaliaučių (*vok. Königsberg*), kuris dabar vadinasi Kaliningradas. Ir staiga suprantame: tai tikrai negalėjo būti kas nors kita nei meilė iš pirmo žvilgsnio. Priešais mus – miškas ir kopos, dešinėje Baltijos jūra, kairėje marios, virš mūsų įžūliai žydras dangus. Niekaip neatsispirsi šiai pirmai meilei, kaip ir čia gyvenantys žmonės negali pasipriešinti gamtai. Ir istorijai.

Apie gamtą reikėtų pasakyti tiek: dar po paskutinio ledynmečio prie kranto buvo nemažai salų. Tačiau bėgant šimtmečiams dėl vakarų vėjų tarp salų kaupėsi smėlio sąnašos. Sausumos juostoje, į kurią susijungė tos salos, užaugo tankus miškas. Kai jis XVI a. buvo beveik visiškai iškirstas, jūros pusėje vėjas supūtė smėlį. Taip ir atsirado kopos, besidriekiančios beveik per visą neriją. Smėlio kalnai nuolat keliavo – šešių metrų per metus greičiu – rytų kryptimi link ten buvusių žvejų kaimų, laidodami juos po savimi. Rytų Prūsijos poetė Agnes Miegel kaimų pražūtį kopose aprašė eilėraštyje „Nidos moterys“:

*Dievas mus pamiršo, leido mums pražūti.
Jo ištuštėjusius namus dabar tu paveldėsi.
Galėsi žaist su kryžiumi ir Biblija –
Eikš, motušė, mūsų palaidoti.*

*Tyliai susupk mus mirties drobulėn,
Palaima mūsų – klaidos mūsų prakeiksmu buvus –
Žvelk, mes gulim visai numirusios.
Ir kopa atėjusi jas užklojo.**

Tik Klaipėdos pirklių korporacijos miškų apsaugos pareigūnui, kopų priežiūros inspektoriui Franzui Ephai XIX a. pabaigoje pavyko sustabdyti keliaujančias kopas sodinant medžius ir krūmus. Kitaip būtų pražuvusi ir Nida – dar gerokai anksčiau nei Thomas Mannas atrado jos kraštovaizdį vokiečių dvasiai.

Kartu su Thomu Mannu iškart persikeliamo į Kuršių nerijos istoriją, o ją daugelis kronikininkų skirsto į „prieš tai“ ir „po to“. Prieš tai nerija pri-

* Antano Gailiaus vertimas.

klausė Klaipėdos kraštui, kaip ir pats [Klaipėdos (vok. Memel) – red. past.] miestas bei jam vardą davusi upė. Klaipėdos krašte gyveno lietuviai, vokiečiai, žydai ir kuršiai, dažniausiai gerai sutardami, kol 1939 m. kovo 23 d. jis buvo „susigrąžintas atgal į reichą“. Tuo metu Thomui Mannui jau buvo atimta pilietybė. Jo vasarnamis buvo konfiskuotas ir pateko Hermannо Goeringo nuosavybėn.

Paskui Klaipėdos krašte prasidėjo laikotarpis „po vokiečių“. Bėgti jie pradėjo jau 1944 m. spalį, prasidėjus šaltai žiemai, kuri istorijoje vadinama vokiečių traukimosi žiema. Tuo metu Raudonoji armija jau buvo pasiekusi Rytų Prūsijos žemę. Stingdantis šaltis pareikalavo aukų. Tūkstančiai sušalo, mirė badu ar nuo išsekimo. 1945 m. sausio pabaigoje, kai Rytų Prūsija buvo beveik visiškai apgulta Raudonosios armijos, tas ledinis šaltis tapo išsigelbėjimu. Jis leido dešimtims tūkstančių pabėgėlių nuo Karaliaučiaus per užšalusias marias trauktis nerijos link, o nuo iš ten jau į Gdanską.

Tų įvykių liudininkė Lotti Goerke, pasakodama apie ėjimą per marias, kalba už daugelį ten buvusiųjų:

Ant ledo buvo baisiai slidu, ir vaikai neretai pargriūdavo. Kai kur ledas buvo labai sueižėjęs ir sutvirtintas mediniais lieptais. Už mūsų dundėjo rusų artilerija, o virš mūsų – lėktuvai, į priekį stūmėmės labai iš lėto. Būtume buvę visiškai beginkliai prieš lėktuvus, jei virš ledo nebūtų tvyrojęs tirštas rūkas, taip bent iš viršaus buvo saugu.

Bendras pabėgėlių likimas pasiglemžė daug ką. Ta menka dalelė, kurią buvo galima pasiimti, tilpo ant rogučių. Ir dar liko prisiminimai. Prisiminimai apie Klaipėdos kraštą, apie Kuršių neriją, apie Rytprūsius, kokių jau niekad nebus. Kai baigėsi vokiečių „prieš tai“, Klaipėdoje ir Kuršių nerijoje prasidėjo rusų ir lietuvių „po to“. Rytų Prūsijos istoriko Karlo Schloegelio žodžiais tariant, nerija tapo „magišku Vokietijos, kurios jau nebėra“ paveikslu.

Mūsų autobusas lėtai linguoja į pietus. Daugelis keleivių – turistai. Vos keltui sustojus Smiltynėje, vietiniai patraukė į paplūdimį. Smiltynė ir paplūdimys dar priklauso Klaipėdai, Neringos savivaldybė prasideda tik Juodkrantėje. Pro autobuso langą matome labai savitą kraštovaizdį: pušynai, plikos kalvos, reti kaimai, kuriuose laikas, regis, sustojo.

Po pusvalandžio autobusas pasiekia Nidą, tą Nidą, kurioje Thomas Mannas 1930 m. praleido pirmąją vasarą nuosavame name. Tarpininkavus vietos gyventojams buvo sudaryta sklypo nuomos sutartis, vasarnamio statyba rūpinosi architektas iš Klaipėdos Reismannas. Apie tą skurdžią idilę pats Thomas Mannas rašė taip:

Viskas buvo be galo paprasta, vien mediena ir gludinamasis lakas. Apačioje – atvira veranda, už jos – valgomasis. Visi kiti kambariai – miegamieji. Tik vienas antrame aukšte įrengtas man kaip kabinetas.

Iš jo galiu plačiai apžvelgti marias iki pat Rytprūsių kranto, kurį tačiau tik labai retai įmanu žiūrėti.*

Ir šiandien nuo Thomo Manno namo, kur dabar yra muziejus ir literatūrinių susitikimų vieta, nematyti to kito kranto, palei kurį 1945 m. nustatyta siena tarp Lietuvos ir Rusijos. Nematyti ir Rusnės, vienos iš dviejų Nemuno atšakų, kuri čia įsilieja į marias. Taigi lipame į kopą piečiau Nidos, einame pro ryškias žvejų trobas palei marias, kartais skleidžiančias pradvisusį kvapą, lentiniu takeliu link kopagūbrio, kuriuo kadais žavėjosi dailininkas Lovisas Corinthas. Ir stovim viršuj – prieš mus tik platybė. „Tariesi atsidūręs Sacharoje“ – taip Thomas Mannas 1931 m. Miuncheno *Rotary* draugijai apsakė savo geografinius pojūčius. „Niekur nė takelio, tik smėlis, smėlis ir dangus...“

Smėlis ir dangus. Tai, kas Thomui Mannui buvo „stichija“ ir „pribloškianti galia“, nerijos gyventojams neretai pridarydavo nemažai vargo. Iš pradžių čia gyveno žvejai, jų kalba skyrėsi netgi nuo kuršių, kurie sykiu su prūsais ir kitomis baltų gentimis apsisotojo tarp Vyslos ir Nemuno, tarp Nemuno ir Dauguvos. xv a. kuršiai į neriją atkeliavo iš šiaurės, iš Livonijos. Marios buvo pavojingos, tačiau ir žuvingos. Naujakuriai greit prisitaikė prie tenykščių sąlygų. Jų valtys – plokšti kurėnai, kuriais buvo galima plaukioti ne tik mariomis, bet ir Nemunu aukštyn iki pat Tilžės. Pagrindine nerijos gyvenvietė tapo Nida, kuri dėl keliaujančių kopų ne sykį buvo perkelta. Dabartinėje vietoje Nida įsikūrė 1730 m.

1930 m. įsikeldamas į vasarnamį Thomas Mannas žinojo vietovės istoriją. Jis žinojo, kad iš Karaliaučiaus traukdamasi Prūsijos karalienė Luizė 1807 m.

* Antano Gailiaus vertimas.

pakeliui į Klaipėdą buvo sustojusi Nidoje. Žinojo ir apie menininkus, šią vietą atradusius jau gerokai anksčiau ir pavertusius ją dailininkų kolonija. Dar 1816 m. nerijos papėdėje esantis Krantas (vok. *Cranz*) tapo pirmuoju Prūsijos pajūrio kurortu, o šiaurėje esanti Smiltynė netruko tapti pamėgta klaipėdiečių iškylių vieta. Kad Nidai, esančiai kaip tik per vidurį, buvo lemta tapti antrąja Vorpsvede (vok. *Worpswede*), reikia dėkoti Karaliaučiaus menų akademijai ir vienam reikšmingiausių jos mokinių – Lovisui Corinthui.

Lovisas Corinthas pirmą sykį Nidoje apsilankė 1879 m., apsistojo jis tada Hermanno Blode's viešbutyje. Kuo labiau dailininkus traukė į neriją ir prie kopų, tuo labiau ir Blode's viešbutis garsėjo kaip menininkų prieglobstis. Netrukus viešbutį teko išplėsti, atsirado garsioji veranda su vaizdu į marias, išlikusi ir šiandien. Dar gerokai anksčiau, nei apsilankė Thomas Mannas, čia jau buvo pabuvoję jie visi: grupės „Brücke“ dailininkai Maxas Pechsteinas, Karlas-Schmidtas-Rottluffas ir ekspresionistas Ernstas Mollenhaueris. Nidos dailininkų kolonijos kulminacija turėjo tapti 1914 m. Karaliaučiuje eksponuota paroda „Kuršių nerija dailėje“. Tačiau netgi po Pirmojo pasaulinio karo, kai Klaipėdos kraštas atiteko Lietuvai, dailininkai Nidos neapleido. 1920 m. Ernstas Mollenhaueris vedė Hermanno Blode's dukrą ir apsigyveno Nidoje. Jo dukrai Majai Ehlermann-Mollenhauer turime būti dėkingi už tai, kad 1999 m. buvusiam Blodes viešbučio tvarte buvo atidarytas nedidelis muziejus. Ten pamatysime Nidos dailininkų nuotraukas, kurios Karlą Eulensteiną 1930 m., tais pačiais, kai Thomas Mannas įsikėlė į vasarnamį, paakino neriją pavadinti „pirmykščiu kraštovaizdžiu“:

Keliauju Kuršių nerijos kopagūbriu. Prieš daugelį metų išvydau kopas pirmą kartą. Tai buvo pavasarį. Saulės atokaitoje plytėjo smėlio sąnašos. Ištirpęs sniegas kopų slėniuose tapo mėlynais ežerais tarp rudai violetinio šlapio smėlio krantų. Pirmykštis kraštovaizdis, didingas ir bauginantis, kaip pirmą pasaulio tvėrimo dieną.

Žmogus, kuris į Thomo Manno vasarnamį ir į Nidos kopas užkopė prieš keletą metų, prieš tai regėjo kitą kraštovaizdį. Dokumentinių filmų kūrėjas Volkeris Koeppas nepamirštamame portrete *Herr Zwilling und Frau Zuckermann* 1998 m. atgaivino Bukoviną ir ilgesio apgaubtus Černovcus. 2001 m. Koeppas ėmėsi kurti dar vieno tokio daugiataučio regiono portretą. Taip atsirado dokumentinis filmas *Kuršių nerija*.

Volkerio Koeppo filmą pažiūrėjome prieš išvykdami į Lietuvą. Jame pamatėme puikių vaizdų. Kopų ir žmonių kova, kokia gali vykti tik šioje vietoje. Labiausiai įsiminė Renatos istorija – našlaitės vokiekaitės, po karo likusios Klaipėdos krašte. Filme matome Renatą jau seną moterį, kartu su pusbroliu demonstruojančią „varnų traukimą“. Visai kaip senieji marių žvejai, jie prisivilioja varnas, kad galiausiai nusuktų jiems galvas. Renata prisimena, kad atlygis už tai buvo varnienos sriuba sekmadieniais, o Klaipėdos restoranai patiekdavę firminį patiekalą – „marių balandžius“.

Tačiau Volkeris Koeppas tikrai nesitikėjo, kad vokiečių kritika itin prieštaringai vertins šį filmą. Dienraštis „taz“ prikišo kinematografininkui, esą jis – kaip būtina atributą išvytiesiems – pateikė vokiečių publikai „gražų revanšizmą“. Dienraščio *Berliner Zeitung* recenzentei buvo „nejauku, nes tam tikri klausimai nebuvo išskelti“. Tik *Frankfurter Allgemeine Zeitung* paliudijo filmo kūrėją esant „romantiką, pagerbiančią tai, kas laikina, bet visad tolumoje matantį šviesą ar jos ieškantį“.

O gal Koeppas tiesiog tęsė tai, ką buvo pradėję kiti, tokie kaip Thomas Mannas? Gal jis toliau audė vokiečių dvasios kraštovaizdžio mitą, to kraštovaizdžio, kuris žavėjo ir Wilhelmą von Humboldtą, sakiusį: „Kuršių nerija tokia keista, kad ją reikia lygiai taip pat pamatyti, kaip reikia pamatyti Italiją arba Ispaniją, kad sieloje netrūktų nuostabaus paveikslo.“ Gal jis patvirtino literatūrinį atodūšį Karlo Schloegelio, rašiusio: „Kuršių neriją rasi veikiau vokiečio sieloje nei atlase“? Gal Volkeris Koeppas netgi neigė „prieš tai“ ir „po to“? Aišku, kad ne. Tačiau prie nerijos „dabar“ jis nedaug teprišideda. Šito neužmaskuoja ir pirmasis jo filmas apie regioną. Jau 8-ajame dešimtmetyje Koeppas lietuviškojoje buvusių Rytprūsių dalyje nufilmavo „Linkėjimus iš Sarmatijos“ (*Grüße aus Sarmatien*). Šis filmas buvo 1965 m. mirusio poeto Johanneso Bobrowskio portretas, o poetas apie prarastą Klaipėdos kraštą priminė VDR išleistais eilėraščių rinkiniais *Sarmatische Zeit* ir *Schattenland Ströme*. Bobrowskiui Sarmatija buvo vaikystės šalis – „kraštas, iš kurio buvau kilęs ir kuriame keliavau“.

Filmuoti gimtajame Bobrowskio mieste Tilžėje, kuri nuo 1945 m. buvo pavadinta Sovetsku ir priklausė Rusijai, Koeppas tada negavo leidimo, užtat gavo leidimą filmuoti Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje buvusioje Kuršių nerijoje. „Ta trumpa viešnagė sustiprino ilgesį“, – prisipažino Koeppas, paklaustas, kodėl ir kaip kūrė filmą „Kuršių nerija“. Šitaip prieš 30 metų VDR publika galėjo pamatyti sielos kraštovaizdį, kurį Koeppas

vėliau ne kartą perkėlė į ekraną – paskutinį sykį tai buvo 2008 m. filme *Memelland*. Koeppas iš tiesų rodo išnykusį pasaulį, pasaulį, vėl išlaisvinantį prisiminimus, susitvenkusius nuo pasitraukimo iš to krašto.

Sarmatija: Koeppui tai buvo Herodoto ir Ptoloméjaus aprašyta rytuose plačiai išsidriekusi Sarmatijos lyguma, daugiatautis praeities kraštovaizdis. Tačiau yra dar ir kita Sarmatija. Išskylanti ne tiek iš ilgesio, kiek iš realybės. Šią Sarmatiją rasi tokiose knygose kaip Martino Pollacko *Sarmatische Landschaften*; nuvalęs nuo šios sąvokos dulkes jis tikrina, kiek ji tinkama dabarčiai. Tą Sarmatiją galima aptikti Jurijaus Andruchovičiaus ar Andrzejiaus Stasiuko esė ir kelionių užrašuose. Arba jaunesnių istorikų, pavyzdžiui, Andreaso Kosserto, istoriografijose – Rytų Prūsijos istorijoje jis rašo: „Svarbu ne europietinti Rytų Prūsijos istoriją, o suvokti didžiulius kultūrinius Rytų Prūsijos turtus kaip kelių pasaulių sandūrą ir išsiaiškinti, ką aukštino nacionalizmas.“

Tos Sarmatijos Kuršių nerijoje nerasime. Nei lietuviškojoje dalyje, nei rusiškojoje, prasidedančioje vos pora kilometrų už Nidos – Morskoje ir Rybačij gyvenvietėse. Soviete, taip šiandien vadinasi Johannes Bobrowskio gimtinė, irgi nebėra daugiataučio kraštovaizdžio. Norėdami rasti išnykusį ir vis dėlto gyvą įvairios kilmės žmonių gyvenimą šalia vienas kito ir drauge, turėsime palikti Kuršių neriją ir grįžti atgal į didžiąją žemę – į Klaipėdą, kadaise vadintą Memeliu.

Jau uoste mus vėl pasitinka pramoninio miesto bruzdesys ir triukšmas. Dažniausiai girdima kalba – rusų. Keltuose, gatvėse, vedančiose į senamiestį, kavinėse ir prie muziejų ją kalbama tarsi savaime suprantama – kituose Baltijos kraštuose šito pasigendi. Mums kyla klausimas: su kuo tai susiję: gal dėl to, kad po Antrojo pasaulinio karo sovietai nerusifikavo Lietuvos tokiu mastu kaip Latvijos ar Estijos? Gal dėl to, kad lietuvių pasipriešinimas iš pradžių vokiečių riterių ordinams, paskui kraštą užėmusiems rusams suformavo savimonę, kuri nėra tokia pažeidžiama kaip kituose miestuose – pavyzdžiui, Taline ar Rygoje? Gal dėl to, kad Lietuvos patirtis su tautinėmis mažumomis – didesnė? Šiaip ar taip tarp keturių milijonų gyventojų krašte 150 000 gimtoji kalba yra rusų ir tiek pat – lenkų. Be to, tarp Klaipėdos ir Vilniaus gyvena 63 000 baltarusių, 45 000 ukrainiečių, 5 100 totorių.

Į šį mūsų klausimą galiausiai atsako buvęs Klaipėdos universiteto profesorius Leonidas Donskis. Istorikas ir filosofas kelia sau klausimą, ar Klaipėda xx a. pabaigoje, kaip kadaise Thomo Manno Liubekas, gali būti

pavadinta „dvasine gyvensena“. Ir atsako vienareikšmiškai: „Taip“. Atsakymą Donskis pagrindžia: „Dėl jai tekusių istorinių katastrofų Klaipėda buvo tiesiog pasmerkta nuolatiniam modernumui. Čia nuolat viskas prasideda iš naujo, po istorija čia buvo vis užbrėžiamas brūkšnis ir pradedama nuo pradžių, čia visą laiką buvo naujo kelio programa.“ O tada profesorius ištaria tai, kas priverčia mus suklusti: „Dėl nuolat sugrįžtančių pradžios situacijų Klaipėdos niekuomet nepasieks tokie modernūs reiškiniai kaip kultūrinis nuovargis, antikultūrinė metafizika ir panašūs – juk čia viskas turi būti kuriama *ex nihilo* – iš nieko.“

Iš tiesų Memelio ir Klaipėdos istorijoje nuolat būta pakilimų ir nuopolių. Prie pakilimų priskirtume 1252 m. Nemuno/Memelio žemupyje pastatytą pilį, suteikusių miestui vardą. Kitaip nei 1201 m. pastatytai Rygai arba 1365 m. atsiradusiam Karaliaučiu, Memeliui aiškiai trūko „krašto gilumos“. Miesto apylinkės – vadinamasis „didysis laukinis plotas“ – buvo arba neapgyventos, arba lietuviškos. Taigi, ne kokia vieta, juk Vokiečių ordinas iki pat xv a. pradžios nuolat kariavo. Tad pirmasis Memelio pakilimas atėjo tik 1525 m. įkūrus vakarietišką Prūsijos kunigaikštystę, valdant Albrechtui Brandenburgiečiui. Į uostamiestį atvykdavo ir lietuvių, jie perėję į evangelikų liuteronų tikėjimą tapdavo prūsų lietuviais. Už savo pareigas jiems turi būti dėkingas ir baroko poeto bei manomo „Taravos Anikės“ kūrėjo Simono Dachso tėvas – Memelio pilyje jis buvo lietuvių kalbos vertėjas. Pats Simonas Dachas miestą vadino „Miumeliu“:

<i>Brančioji Miumeli, labos nakties,</i>	<i>Labanakt, Miumeli gimta,</i>
<i>Laimingai sau toliau gyvuoki.</i>	<i>Tebus tau šviesios dienos!</i>
<i>Jokie vargai ar praradimai</i>	<i>Tegu aplenks tave kančia –</i>
<i>Teneduoda progos tau liūdėti,</i>	<i>Lai viltį mūrai gieda.</i>
<i>Taika ir nuostabūs laikai</i>	<i>Po tavo mėlyna skraiste</i>
<i>Tavo mūrus tegu užvaldo.*</i>	<i>Tebus ramu ir giedra.**</i>

Nuopolis prasidėjo su Trisdešimties metų karu, kai Memelį užėmė švedai. Kitą pakilimą pradėjo didysis Prūsijos kunigaikštis Frydrichas Vilhelmas, išplėtęs „Miumelį“ ne tik iki įgulos miesto, bet ir įsakęs iškasti kanalą, kuris

* Rasos Krupavičiūtės vertimas.

** Jono Kantauto vertimas.

pavadintas Frydricho Vilhelmo vardu. Juo laivai iš Nemuno į uostamiestį galėjo plaukti jau ne per pavojingas marias. Frydrichas Vilhelmas prijungė Memelį ir prie Prūsijos pašto tinklo. Du kartus per savaitę raitelis iš Klėvės pačiuose Prūsijos vakaruose keliaudavo į Memelį šiaurės rytuose. Netrukus uostamiestyje gyveno ne vien vokiečiai ir lietuviai, bet ir nyderlandai, škotai, anglai ir prancūzų hugenotai, atvykę čia kaip tikėjimo pabėgėliai.

Antrasis atsikėlėlių srautas kilo po Didžiojo 1709 m. maro, nusinešusio 2000 Memelio gyventojų – taigi, trečdalį. Pasitelkę valstybės reguliuojamą imigracijos politiką – vadinamąjį „didįjį atstatymą“ – Prūsijos karalius Frydrichas I ir „karių karalius“ Frydrichas Vilhelmas I į Rytų Prūsiją atsikvietė 2000 šveicarų ir 17 000 zalcburgiečių. Marga rytinės Prūsijos provincijos gyventojų įvairovė nuo 1713 iki 1740 m. pasiekė 600 000 – iki Trisdešimties metų karo buvusį gyventojų skaičių. Iš atstatymo naudos turėjo ir Memelis – jis, kaip ir Karaliaučius, užėmė tvirtas uostamiesčio pozicijas. Tiesa, iki „dvasinės gyvensenos“, kaip Thomo Manno Liubekas, jam buvo dar toli.

Iš tiesų Memelis dar ilgą laiką liko provincijos miestu. XIX a. pradžioje čia buvo vos 5080 gyventojų, turėjusių 687 privačius namus. Greta 556 miestiečių Memelyje buvo 120 pirklių ir 436 amatininkai. Taigi nebuvo kuo lygintis su Karaliaučiumi, kuris su beveik 60 000 gyventojų buvo trečiasis pagal dydį Prūsijos miestas – po Berlyno ir Vroclavo. 1814 m. keliautojas apie miesto prie Dangės provincialumą pasakojo taip:

Ponios prancūziškai kalba apgailėtina, dainuoja prastai, fortepijonu skambina vidutiniškai, o kai paima į rankas gitarą, norisi verkti. Moterims tolimas bet koks mokslinis išprusimas, bendravimas su jomis tikrai nepatrauklus, o šalia esantys ponaičiai tikrai nepakenčiami [...]. Memelyje nėra mokslo žmonių, išskyrus tuos kelis, kurie čia turi būti ex officio – pagal pareigas, nėra dailininkų, knygynų, paveikslų ir meno kolekcijų, ir apskritai nieko, kas lavintų skonį, užimtų protą ir aptašytų papročius.“

Ir būtent šitas miestas 1807 m. sausį karališkajai porai pabėgus iš Karaliaučiaus nuo Napoleono turėjo tapti laikinąja Prūsijos sostine? Karalius Frydrichas Vilhelmas III ir karalienė Luizė Memelyje buvo apgyvendinti prie pat Dangės kranto pastatytame pirklio Konsencijaus name. Frydrichas Vilhelmas III ir Luizė pažinojo Memelį. Prieš penkerius metus šiame mieste jie pirmą sykį buvo susitikę su Rusijos caru Aleksandru I ir padėję

pamatus beveik šimtmetį truksiančiai draugystei tarp Prūsijos ir Rusijos. Tačiau 1802 m. tai buvo viešnage. O dabar šiame mieste reikėjo kažkaip įsikurti. Karalius, nutaisęs rimtą miną, gyrė „gyvą, bet pusiau kaimišką Memelį“, tuo tarpu karalienė kentėjo nuo provincialumo ir jūrinio klimato. Kai 1808 m. karališkieji rūmai iškeliavo iš Memelio, Luizė nė nemėgino slėpti džiaugsmo.

Šiandien beveik 200 000 gyventojų turinti Klaipėda po Vilniaus ir Kauno yra trečias pagal dydį Lietuvos miestas, o jo gyventojams Prūsijos sostinės istorija tebėra labai įdomi. Ilgą laiką Memelis Klaipėdoje buvo tabu, dabar tai miesto istorijos dalis. Atminimo lenta lietuvių ir vokiečių kalbomis prie buvusio Konsencijaus namo, kuris XIX a. 5-ajame dešimtmetyje perstatytas į rotušę, nuo 1999 m. primena apie aukštus svečius: „Šiame name, traukdamiės nuo Napoleono armijos, 1807–1808 metais, gyveno Prūsijos karalius Fridrichas Vilhelmas III ir karalienė Luizė“.

Klaipėdiečiai ypač didžiuojasi tuo, kad Prūsijos atsakas į pralaimėjimą prancūzams ir Tilžės taiką – reformų šimtmetis – prasidėjo jų mieste. Praėjus vos trims mėnesiams po taikos sutarties Memelyje buvo pasirašytas garsusis Spalio ediktas, kuriuo baronas von Steinas 1807 m. paskelbė valstiečių išlaisvinimą. Ten buvo rašoma: „Sulig 1810 metų šventu Martynu visuose mūsų kraštuose baudžiatvora nebelieka. Po 1810 metų švento Martyno bus tik laisvi žmonės.“

Į Memelį von Steinas atvyko dar 1807 m. rugsėjo 30 d. Būdamas Prūsijos prekybos ir finansų ministru jis jau prieš karą pasiūlė plačią Prūsijos valstybingumo reformą. Labai dėl to supykęs karalius Steiną netrukus atleido. Už tai, kad jo valanda išmušė Memelyje, von Steinas turėjo būti dėkingas ne tik Hardenbergui, bet ir karalienei Luizei. Ji ne sykį užtarė von Steiną prieš Frydrichą Vilhelmą, tad karalius galiausiai paskyrė jį Prūsijos valstybės ministru. Šiame poste jis išsilaikė iki 1808 m. Napoleono pareikšto reikalavimo Prūsijos karaliui von Steiną atleisti ir tai pasiekė.

Tačiau ir su Hardenbergu, perėmusiu valstybės kanclerio postą iš Steino, Luizės santykis buvo ypatingas. Tas pat pasakytina ir apie Vilhelmą von Humboldtą, kuris netrukus irgi atsidūrė Memelyje – suprantama, ir Kuršių nerijoje, šiame jam Italiją ir Ispaniją primenančiame svajonių kraštovaizdyje. Memelio tremtyje buvo nutiestas kelias ne vien valstiečių išlaisvinimui ar Prūsijos kariuomenės reformai, bet ir prūsiškai švietimo reformai, kaip šiandien konstatuoja Klaipėdoje gimęs istorikas Wolfgangas Stribrny:

„Tai, kas Berlyne 1809 m. buvo įkūnyta Frydricho Vilhelmo universitetu ir tapo pavyzdžiu universitetams visame pasaulyje, prasidėjo Memelyje. Čia karalius priėmė išvaikytus Frydricho universiteto Halėje prie Salės profesorius ir pasakė jiems: „Prarastas fizines išgales valstybė turės pakeisti protinėmis galiomis.“

Kai Frydrichas Vilhelmas ir Luizė 1808 m. saują iš Memelio iškeliavo Karaliaučiaus link, karalius buvo kupinas dėkingumo laikinosios sostinės gyventojams: „Dėkoju geriesiems Memelio miestiečiams už mano buvimo metu daugybę sykių iš visos širdies parodytą ištikimybę, meilę ir atsidavimą mano asmeniui, mano žmonai ir visiems rūmams. Kaip liks nepamiršta, jog Memelis vienintelis mano imperijos miestų liko tiesiogiai nepaliestas karo baisumų, taip ir aš nuolat prisiminsiu tai, kad Dievo apvaizda leido mano šeimai rasti čia prieglobstį. Daugybė jaudinančių meilės ir nesugriaunamos ištikimybės įrodymų, kuriuos visi šio miesto gyventojai man pateikė artinantis didžiam karo pavojui, padidina tų prisiminimų vertę ir užtikrina Memelio miestui nuolatinį palankumą.“

Nors Frydrichas Vilhelmas savo dėkingumą išreiškė ne vien žodžiais, bet ir finansiškai, už ekonominį pakilimą Memelis turėjo būti dėkingas politiniams procesams pasaulyje. Jau per Amerikos nepriklausomybės karus 1775–1783 metais Anglijoje smarkiai išaugo laivų, taigi ir medienos, paklausa. Tada ir atsipirko tai, kad Nemunu (ar Memeliu) jo aukštupyje esančius išties bekraščius miškus buvo galima plukdyti ne tik iki Karaliaučiaus, bet ir į Memelio uostą. 1768 m. Nemunu plaukė tik 363 laivai, o 1792 m. jų buvo jau 1000. Dar daugiau pagyvėjimo atnešė Krymo karas. Kadangi rusų uostus apgulė britų laivynas, beveik visa rusų imperijos prekyba vyko per Memelį. Pasibaigus karui miestas galėjo sustiprinti savo pranašumą. Dabar į Angliją buvo plukdoma daugelis prekių. Tai turėjo ir kultūrinių pasekmių, kaip rašo istorikė Nijolė Strakauskaitė: „Ne vienas apsilankęs Klaipėdoje XIX a. pirmojoje pusėje, liudija čia vyravus angliškąjį gyvenimo stilių, ypač turtinių namuose: net jeigu šeiminkai buvo ne anglai, visur buvo kalbama angliškai ir mėgdžiojamos britų manieras. Į akis krito ir uostamiesčio gyvumas, judrumas, sukosi kone šimtas vėjo malūnų, Dangė buvo pilna didesnių ir mažesnių laivų, o krantinėse zujo laivų savininkai, pirkliai, jūreiviai, krovikai – lietuviai, rusai, žydai, lenkai, anglai.“*

* Strakauskaitė, Nijolė. *Klaipėda und Kurische Nehrung: Führer*. Vilnius, 2004.

Tais laikais ambicingas Prūsijos uostamiestis Memelis iš tiesų ėmė tapti „dvasine gyveniena“. Nebūtina Hanzos buržuazijos prasme, kokią turėjo omenyje Thomas Mannas savo pranešime 700-osioms imperatoriškojo miesto Liubeko metinėms 1926-aisiais. Memelio vietos dvasia – *genius loci* – atėjo iš tarptautinio uostamiesčio, vis įleidžiančio į šalį šviežių vėjų.

Toji liberali atmosfera atlaikė netgi politines xx amžiaus permainas. Po Pirmojo pasaulinio karo Klaipėdą užėmus lietuvių savanoriams miestas buvo atvira pasauliui atsvara, greta sostinė Kaunas tapo vis labiau nacionalistinė. Netgi sovietizacija didesnės žalos Klaipėdai nepadarė. Tiesa, po 1945-ųjų uostas buvo atitvertas dviejų metrų aukščio tvora, kad, kaip sakė poetas Tomas Venclova, miestas būtų atskirtas nuo jūros. Tačiau jau po Stalino mirties Klaipėda ėmė klestėti. 9-ajame dešimtmetyje, kaip teigia istorikas Vygantas Vareikis, pagaliau buvo prisimintas ir vokiškasis paveldas. Šio naujo mąstymo simboliu tapo XVIII a. pastatyto ir po pragaištingojo 1857 metų miesto gaisro vėl atstatyto teatro rekonstrukcija.

Kai vakare pavargę grįžtame į viešbutį, ateina metas ir teatrui – tai magiška vieta turistams iš Vokietijos. Prieš jį stovi paminklo Taravos Anikei kopija. Paminklas buvo pastatytas 1912 m. pagal skulptoriaus Alfredo Kuehne's projektą. Pinigus jam suaukojo miestiečiai. Tikroji paminklo „herojė“ buvo Anna Neander, pastorius dukra, gimusi 1615 m. Taravoje, Prūsų Ylavos apskrityje, o mirusi 1685 m. Įsrutyje. „Anikė“ pragyveno tris vyrus. Garsioji daina, kurią Johannas Gottliebas Herderis iš sembų kalbos išvertė į vokiečių ir kuriai Friedrichas Silcheris sukūrė melodiją tikriausiai buvo sukurta vestuvių su pirmuoju jos vyru pastoriumi Johannesu Partacijumi proga:

*Miela Anike, tai tu man esi
Turtas brangiausias ir saulė šviesi.
Tavąją širdį kasdieną jaučiu
Meilės dainoj ir kai vienas kenčiu.*

*Širdys mūs amžiams sujungtos tebus,
Žiede laukų Taravos nuostabus.
Vėtroms lankstyti, blaškyt mus valia –
Viską iškęsiu – Anikė šalia.**

* V. Blinkevičiaus vertimas.

„Taravos Anikė“, xx a. pradžia

Iki šiandien neaišku, ar tikrai „Anikė“ parašė Simono Dachso plunksna. Tiesa, Klaipėdoje simboliu tapo ne tiek daina, kiek paminklas ant Simono Dachso fontano cokolio.

Tačiau Anikei teko pasitraukti vos į Klaipėdą atvykus džiūgaujančios minios pasitiktam Hitleriui. Jos vietoje buvo pastatytas Hitlerio biustas. Tačiau jau 1988 m., Lietuvoje susikūrus Sąjūdžiui, Klaipėdos miestas nusprendė vėl atstatyti senąjį paminklą. Po metų taip ir buvo padaryta. Pagal senas nuotraukas atkurtas Taravos Anikės paminklas nuo tada vėl stovi senoje vietoje priešais Klaipėdos teatrą, o šis buvo atstatytas dar 1983 m. Pinigus ir šįsyk surinko miestiečiai – klaipėdiečiai ir Vokietijoje gyvenantys memeliečiai.

Karalienė Luizė, prūsiškosios reformos, Simonas Dachas ir Taravos Anikė. Tai, kas nostalgijos turistams vokiečiams yra balzamas sielai, lietuviams reiškia pėdsakų ieškojimą, pirmiausia jaunesniosios kartos prisilietimą prie vokiškos praeities. Štai autorės Rasa Krupavičiūtė ir Jovita Saulėnienė Prūsijos karalienei Luizei ir jos apsilankymui Memelyje paskyrė netgi visą knygą. Tiesa, lietuvių atminties apie vokiškąją praeitį motyvai kitokie nei rusų motyvai – siejami su karalienės Luizės atminimu

Sovietske. Lietuvoje svarbiausia ne tiek istorinė nacionalinė politika, kiek regioninė. Labiausiai tai juntama Mažojoje Lietuvoje, buvusiame Klaipėdos krašte šalies vakaruose, kur prūsiškąją ir vokiškąją praeitį vis dar galima tiesiog pačiuo pinėti rankomis.

Pasak istoriko Alvydo Nikžentaičio, įvairios prisiminimų gijos siekia jau Sovietų Sąjungos laikus. „Kitaip nei Kaliningrado srities gyventojams, lietuviams Klaipėdos krašte jau sovietmečiu rūpėjo kultūrinis Rytų Prūsijos paveldas“, – pabrėžia buvęs Lietuvos istorijos instituto vadovas. Nereikėtų pamiršti ir fakto, kad Nemuno žemupys iki 1945 m. buvo daugiakultūris regionas, kuriame gyveno vokiečiai, lietuviai, žydai ir vietiniai „šišioniškiai“. Istoriko nuomone, dėl to šiandien Klaipėdoje atsiranda vietos „daugeliui tėvynių“. Pasak Nikžentaičio, regioninės tapatybės formavimasis matuojamas požiūriu į istorinį paveldą.

Galbūt kaip tik tai ir yra *locus spirit*, Klaipėdos „dvasinė būseną“. Nidoje ar kitose nerijos vietose – Juodkrantėje, Pervalkoje ar Preiļoje – Taravos Anikė, matyt, būtų tapusi prisiminimų kraštovaizdžio dalimi, kuo toliau, tuo labiau palaikomu „iki tol“ simboliu. O Klaipėdoje jis byloja apie „dabar“. Tai prisiminimas, kurį dabartis ramiai prisileidžia, nes praeitis jai nebegali būti pavojinga. Tas „dabar“ toks pat lietuviškas, rusiškas ar lenkiškas kaip ir vokiškas, švediškas ar daniškas. Lietuvos sostinė Vilnius, kaip ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, yra vartai į Rytus, o Klaipėda atveria duris į Vakarus. Uostamiestyje Lietuva pasirodo iš europietiškosios pusės.

Tekstas, skaitytas 2011 m. liepos 10 d.

Perspausdintas iš Uwe Rados knygos „Die Memel. Kulturgeschichte eines europäischen Stromes“. München, 2010, leidyklos „Siedler Verlag“ leidimu.

Iš vokiečių kalbos vertė Kristina Sprindziūnaitė